

CAMINS DEL MONTSENY

JOAN LÓPEZ I CORTIJO

«Seguint un camí, hom pot refer la història d'una contrada: el camí s'ha fet per comunicar dos llocs distants —sempre va a algun lloc—, però, mentre hi arriba, al seu voltant els homes que hi han viscut hi han deixat nombrosos vestigis, restes de construccions molt variades: molins, forns de calç, esglésies i capelles, cases, hospitals, hostals, monestirs, torres de vigilància, ponts... etc. Els camins són, en efecte, els millors testimonis de la vida d'una contrada (...) i si hom sap observar-los, diuen molt més del que pugui semblar als ulls inexperts (Riu, 1985)». Aquesta asserció forma part d'una conversa que tingué lloc l'any 1965 en un pis del carrer Casp de Barcelona entre dos historiadors apassionats pels camins medievals, el traspassat senyor Ramon d'Abadal i el catedràtic Manuel Riu.

He volgut iniciar aquesta nota amb les paraules de l'exànime historiador vigatà perquè exposen una concepció del camí que encaixa plenament amb l'essència d'allò que volen reflectir les ratlles que segueixen a continuació. Certament, el camí, mentre és fressat, té vida i en el decurs d'aquesta vida, sovint secular, actua com a testimoni directíssim de fets, vivències i anècdotes que, d'alguna manera, queden impregnats, ni que sols sigui de forma reminescent, en cada replec del camí.

El Montseny, llevat violentament sobre la planura, s'ha mostrat sempre, per a la xarxa viària que creuava el país, més aviat com un obstacle que no pas com un indret de trànsit. Ja a l'època dels romans, les vies existents aprofitaven els corredors naturals per a esquivar la nostra serralada. Una d'elles, la coneguda *Via Augusta*, resseguia la depressió vallesana, aproximadament com ho fa ara la carretera vella de Granollers a Hostalric. L'altra via romana important, coneguda per la *Via Consular* o *Petroriana*, s'endinsava a l'estret del Congost i el creuava de cap a cap fins a enllaçar amb la *Via Ausa*. Aquesta

via era un autèntic camí carreter, que en diem avui dia, i la seva importància queda reflectida en els mollons quilomètrics trobats durant el segle passat, a prop del molí de les Canes (Aiguafreda) i de Vic. El mil·liari del molí de les Canes descobert el febrer el 1842, mostrà la forma d'una columna de pedra d'uns 175 cm d'alçada i en la qual s'hi podia llegir una llarga inscripció romano-imperial que datava de mitjan del s. II abans de Crist. El volum de trànsit que degué canalitzar aquesta via devia ser important i probablement no minvaria durant l'època medieval, fet que ho palesa el nombre d'hostals i ferreries que s'instal·laren al llarg d'aquest camí ral. A Aiguafreda concretament, nucli al peu de la carretera que en la seva naixença era anomenat les Ferreries, hi havia els hostals de l'Abella, de Can Met, de la Plaça, de Can Queló, de la Pola i el d'en Pinós, aquest últim encara actiu actualment.

Avui, la *Via Ausa* o camí ral medieval ha desaparegut sota l'asfalt de la carretera N-152 de Barcelona a Puigcerdà. Tanmateix, encara és visible una tramada sobre la costa de Sant Antoni, per les rodalies dels Hostalets de Balenyà, que es conserva en relatiu bon estat, ensenyant l'empedrat i les llambordes romanes.

Troballes romanes realitzades a l'indret conegut per la Pola, al terme de Montseny, han fet pensar a algun autor sobre l'existència d'una via secundària, probablement una *strata* o *actus* romana que creuaria el Montseny a través de Collformic. De fet, l'antic camí ral de Collformic, que era l'utilitzat normalment abans de la construcció de l'actual carretera, segueix el traçat d'aquella suposada via romana. L'esmentat camí sortia de Montseny i, després de vorejar cap el NW la solana de la serra de Navall, baixava a creuar la Tordera vora el molí de la Llavina. A continuació, s'enfilava bruscament fins a assolir l'ermita de Sant Martí, des d'on prosseguia l'ascensió vers el coll de la Pola, tot passant per la vora de l'Auladell i el serrat dels Moros. Aleshores, ja amb pendent més suau, es dirigia, per sobre de la font dels Vinyets, cap a l'Isern, Colldebosc, la Bessa i Camprodon. Més amunt, després de descriure unes ràpides giragonses anomenades les Tortes, guanyava la profunda escotadura de Collformic.

Tornant a la *Via Ausa*, durant un temps s'especulà amb la hipòtesi d'una variant que, a través de la Calma, evitaria el pas, més perillós i conflictiu, de la vall del Congost. Aquest camí pujaria per Seva i el Brull fins a Collformic i d'aquí, per la Calma i Sant Cristòfol de Monteugues, davallaria fins a Samalús o la Garriga i Llerona, on s'uniria novament a la *Via Ausa*. Si bé existeixen camins i corriols que permetrien realitzar aquesta travessa, autors com Llobet (1947) l'han desestimat com una possible *acta* romana, tot i que probablement ja existiria aleshores o pocs segles més tard, si hem de creure la tradició.

Aquesta assegura que a l'indret conegut pel pla de la Batalla, sota Rocasentella i enmig del camí que ens ocupa, Carlemany obtingué una ressonada victòria contra els moros. I això no és tot. Segons Gallardo (1938, p. 35) «encara s'hi troben nombrosos ossos i alguna moneda, per poc que s'escarbi».

Deixant al marge el protagonisme en la vida romana, el camí de la Calma fou, sens cap gènere de dubtes, un important camí ramader. Els camins ramaders iniciaren la seva expansió a partir del s. XI i durant tota l'època medieval, en la qual, la ramaderia experimentà un increment general considerable. Eren camins ben senyalitzats, d'amplada variable, i solien transitar per llocs elevats. Sovint, resseguien fragments d'antigues vies romanes. Tal és el cas de la *Via Ausa*, que ja coneixem, i que en el seu moment fou utilitzat com a camí de transhumància. Precisament, al susdit hostel d'en Pinós, els pastors hi acostumaven a fer nit.

Com deia, la Calma fou un notable lloc de pas dels ramats transhumants. Aquest camí ramader entrava al Montseny pel mas de Sobrevia, de nom prou suggestiu, i s'enfilava pel llom de la serra a través del corral de Terrers, el ras d'en Quadres —topònim força en desús— i Matagalls Xic, ja per sobre del límit forestal. Per pastures, avançava en direcció a Font Pomereta i, vorejant el turó dels Esqueis, assolí el pla de Cent Sous, a les envistes de Sant Segimon. Aleshores, descendia vers Collformic, tot passant pel mas de Santandreu, i s'endinsava a la Calma creuant el pla de l'Ase Mort, la Pujada de la Mel i el pla del Bassau. Entre rasos de suau ondulació que fugien per l'horitzó, la carrerada deixava enrera els plans del Cot, de l'Amorriador de la Cortada i del Llamp Dret, fins a guanyar el característic Collet Terrús, cor de la Calma. Aleshores, el rònc mas del Cafè era a un tret de pedra. Més al sud, s'assolí el pla de Roques Blanques i a través dels plans del Vilar i de la Sitja del Llop, el camí enfilava la llarga carena de Roca Roja i el Sull, que el duia fins al collet del Pou d'en Bessa. A prop de la Sitja del Llop, sobre un turonet, encara existeix la petita barraca d'en Ramon, de reduïdíssimes dimensions, però que probablement jugaria algun paper en aquesta ruta ramadera. Calia fer atenció en arribar al coll del Pou d'en Bessa, car a poca distància, ocult en l'espessor de la fageda —extraordinària, per cert, la presència del faig en aquestes latituds—, hi havia el pou del Diable, que més d'un cop havia actuat com una trampa per al bestiar. El pou del Diable és, malgrat el nom, un vell pou de glaç, això sí, de considerable fondària, que encara existeix actualment. Per a evitar nous incidents amb el ramat, fou esfondrat lateralment per tal de facilitar la sortida. De tota manera, tornaré a parlar dels pous de glaç més endavant.

No eren pas aquests els únics problemes amb els quals se les havia d'heure

el pastor i el ramat. A jutjar per la toponímia local, els llops eren abundants, fet que convertia la travessa de la Calma en poc menys que una gesta heroica. A més de la citada Sitja del Llop, existeixen altres topònims relatius a aquests cànids salvatges. Sota el Puig Drau, hi ha el collet de Llops i a prop de l'Agustí, l'indret de la Creu, que assenyalava el punt on morí, víctima de l'espantosa fera, un jove del Bellit quan anava a festejar amb la pubilla de l'Agustí.

Un cop travessada la Calma i assolit el coll del Pou d'en Bessa, el camí ramader es despenjava pera la solana del turó del Samont fins a saltar al collet de Palestrins i al corral de les Planes del Cortès, des d'on continuava, en ràpida davallada, vers Sant Elies, Camp Saperera i Sant Pere de Vilamajor o Sant Esteve de Palautordera.

L'altre camí ramader que travessava la serralada de cap a cap arribava al Montseny pel Molí Epatllat, indret màgic on encara avui dia són vives les històries sobre tresors, cataus i passadissos secrets existents per la rodalia. Del Molí, el camí es dirigia a Viladrau i, un cop en aquest poble, s'orientava al sud, cap a on pujava tot passant per la Vila, el Martí, el coll de la Castanyerada, Roca Pastora i Bordoriol, coll aquest obert al llogar del llarg contrafort nord-oriental del Matagalls. Flanquejant per llevant aquesta notable divisòria d'aigües i salvant els collets de la Beguda i dels Corral dels Segalars, arribava a Sant Marçal. Aleshores, penetrava enlairat a la jove vall de la Tordera, que vorejava per l'esquerra, travessant l'extensa i fosca fageda que engalana els caients ponentins de la cresta culminant de les Agudes-Turó de l'Home. Per aquest sector, l'aigua hi és abundant i constantment cal anar saltant barrancs que ratllen la muntanya de dalt a baix. De primer, el sot de la Font del Calvari; després, el del Pedregar Rodó; a continuació, el de la Font de les Arrencades i, poc més enllà, el Sot Estret. I així fins arribar a la roca del Bes, on el pastor i el seu ramat solien fer nit. La carrerada prosseguia el flanqueig de la muntanya tot creuant el Sot Mal. En travessar l'aresta de la Gronxadora, sortia, de cop i volta, de l'ambient fresc i ombrívol i, entre terreny eixut, baixava fins al corral d'en Rovira i la plana del Coll. Finalment, recorrent el llogar d'una ampla carena, davallava de dret a Sant Esteve de Palautordera.

De camins ramaders, encara n'hi havia un altre que resseguia el marge oriental del Montseny. Aquesta cabanera, que també era camí ral, entrava pel coll de Gomares, a llevant de Viladrau, i pel sot de Rifret i el corral del Mataró s'enfilava al coll de Revell. Aleshores, saltava al mas de Terrers, situat en una bella miranda, i vorejant el sot homònim arribava a Can Tordera. Seguint el curs de la vall principal, creuava els afluents del sota d'en Mariano i de la Por i posteriorment passava per la vora del Cau de les Guilles, casa a la qual modernament li han volgut canviar el nom, i Can Boixaus Xic. Si durant tot

aquest trajecte, el camí havia vorejat la riera de Can Dorca, que era el curs principal, ara continuava marxant a la vora de la Riera Gran d'Arbúcies, tot deixant enrere el pla de Pelallina, el molí de les Pipes, la mateixa Arbúcies i així fins a Hostalric. Per cert, Pelallina encara manté fresca en la memòria del pagès els records d'un fets que poc tenen a veure amb la transhumància –o qui sap si molt! Aquest pla, estès aproximadament entre la Casanova del Monjo i el centenari molí de les Pipes, havia estat, segons creences encara vives, l'escenari habitual de la por, que sortia en forma de personatges i objectes diversos –ombra de gos, de bagul, etc. L'expressió «sortir la por» està recollida literalment i sembla molt arrelada en aquest sector del Montseny. No tothom creu en els motius que feren de Pelallina un indret sinistre, per on ningú no volia passar-hi durant la nit. La gent del Regàs m'afirmen amb sorna que un capvespre enxamparen un individu darrera d'una alzina fent ombres amb un llum; el varen tustar de valent i mai més no se'n va sentir a parlar, de la por.

Els camins ramaders degueren ser probablement els únics camins importants que creuaven el Montseny. L'orografia difícil de la serralada i la baixa densitat poblacional en altura condicionaren la xarxa de camins que s'hi començà a desenvolupar al llarg de l'època medieval. En muntanyes com Montserrat o Sant Llorenç del Munt la presència de monestirs encimbellats al cor del massís, que actuaven com a focus d'atracció popular, generà camins amples i ben acabats, camins sovint empedrats i reforçats amb paret seca; en definitiva, vies que responien eficaçment a les necessitats que imposava el tràfic continu d'homes i bèsties. Contràriament, al Montseny aquest fenomen no es donà, car els dos grans santuaris existents, Tagamanent i Sant Segimon, ocupen una posició marginal que probablement responia a una devoció de caràcter local, per tant, difícilment generadora d'una xarxa radial de camins procedents de tots els punts de la base de la serralada. Altrament, cal tenir en compte les considerables dimensions del Montseny, molt superiors a les dels massissos al·ludits, les quals introdueixen certes fronteres culturals que debiliten progressivament els camps d'influència dels costums, no arribant ja a afectar els habitants de l'extrem oposat de la muntanya, que se senten indiferents i desimPLICats davant l'esdeveniment, la tradició veïna.

Certament, els camins empedrats hi són raríssims, al Montseny. Un d'ells és el camí tradicional de Viladrau a Sant Segimon, molt perdut en el seu tros inicial i del que sols queden tramades vestigials de l'antic enllossat que el cobria. Sortia de la part baixa de Viladrau i davallava suaument fins al molí de Baix, vora la Riera Major. Aleshores, muntava fins als Molins, Can Bosc, on hi ha la font més original de la contrada, i, per entre uns dels castanyers

més monumentals del Montseny, arribava a la petita capella de l'Erola, invocada contra el mal de la verola. Aquest sector del camí és actualment difícil de seguir a causa de les pistes forestals que han estat obertes arreu. No és així, en canvi, amb la seva segona meitat, que encara avui dia es pot seguir íntegrament, amb la possibilitat de realitzar una de les excursions més pintoresques d'aquest quadrant del Montseny. Des de l'Erola, el camí comença a guanyar alçària fins a assolir la font de l'Or, envoltada de boixos gegantins, a l'entrada de la fageda. Un xic més amunt passa per la vora de l'oratori de Sant Camil de Lelis i marxa de pla a creuar el torrent de la Font de Matagalls, les aigües del qual s'escolen realitzant cascades i saltirons. A partir d'aquest punt, el camí emprèn una impetuosa ascensió bo i descrivint contínues i ràpides giragonses, conegudes per les Marrades, fins a guanyar el minúscul collet de l'Estornell, des d'on el santuari ja és a un tret de pedrolí. El grandios santuari de Sant Segimon, suspès dalt d'un cingle, impressiona i sorprèn encara avui dia, malgrat la ruïna que el rosegua i la brutícia que l'humilia. La devoció per aquest santuari passà per moments sublims, que tanmateix no pogueren evitar un destí accidentat, ple de desgràcies i fatalitats, que l'ha menat en aquest vergonyós espectacle.

Però, sens dubte, els edificis religiosos més populars de la serralada, tot i llur modèstia arquitectònica, són les ermites de Santa Fe i Sant Marçal, que han vist com els seus devots provenien cada cop més de l'àmbit excursionista. No obstant això, Sant Marçal continua éssent venerat avui dia, puix que, com veurem més endavant, salvà de la mortaldat més absoluta el destí de tota una vila.

Un dels camins més destacables que duia a Sant Marçal era el camí ral de Montseny. Gran part d'aquest camí, com ja va éssent habitual, s'ha perdut sota les pistes, però encara es conserva el seu segment més pintoresc: el que travessa els esqueis de Bovilar. Però, anem a pams i comencem l'itinerari al poble de Montseny. El nostre camí arrencava a la plaça de la vila i, després de passar entre Can Xerric i Can Ferrer de Dalt, s'enfilava fins a la joliva ermita romànica de Santa Anastàsia, que feia costat als masos de Can Cervera i Can Jovany. I dic «feia» perquè ja ha desaparegut totalment –les postals antigues d'aquesta capella no tenen preu. Des d'aquest autèntic mirador, al llom de la serra de Navall, el camí davallava lentament fins al llit de la Riera Xica, tot passant pels castanyers d'en Nino i tot bevent a la font de les Guillores. A continuació d'enlairava bruscament i, passant per sota de la Traüna i per l'era de les Vernedes, es dirigia cap als sinistres esqueis de Bovilar, conjunt rocós que estrangula la vall de la Tordera, obligant al riu a serpentejar per un dels congostos més notoris i espectaculars del Montseny. El viarany, alesh-

*Rétols
indicadors
de camins.*

*Pas empedrat de
Roca Plana, en el
camí de Cal
Ferrer de Ridaura.*

res, s'aferrava com un gat a la penya i rebrincolant pel caire de l'estimball travessava aquest escabrós esquí. Més d'un cop, en creuar els cingles, hom sentia estranys cants i rialles femenines procedents del fons de la gorja, cants, atribuïts a nàiades o dones d'aigua, que es deixaven de sentir quan, temptat per la curiositat o pel neguit, hom hi descendia per desvelar el misteri.

Salvat el congost, el camí baixava fins al nivell del riu, vora la font de les Nàiades i llavors, visitant les Illes, el Terrers, el Puig i la Font Bona, assolia l'ermita de Sant Marçal, bellament bastida entre el Matagalls i les Agudes. La solitud i el silenci que traspuava el paisatge degueren sorprendre tan intensament els monjos benedictins, que ja durant el s. XI erigiren una capella, que és la que coneixem avui dia. Però, segons explica la tradició, cap a mitjan del s. XV, la desgràcia en forma de pesta arribà en aquell idíl·lic racó, segant al seu pas la vida de tots els habitants de la vall. Solament se'n salvà el prior, que fugí a Sant Pau del Camp, a Barcelona. L'epidèmia s'extenia inexorablement i els vilatans de Montseny, espaordits pel flagell que se'ls hi abalançava, realitzaren un vot de poble, amb el qual es comprometien a anar anualment en processó fins a Sant Marçal si se salvaven de la pesta. Miraculosament, cap més montsenyenc no morí i, des d'aleshores, s'ha complert puntualment la prometença. Els benedictins van tornar a l'església de Sant Marçal, a canvi que els vilatans habitessin novament els masos de les Illes, el Terrers i el Puig. Cada dilluns de la segona Pasqua, o el dia de Sant Joan si plovia, la processó, amb la fi de renovar el vot, sortia de Montseny, camí de Sant Marçal. Seguia la ruta que ja coneixem. El rector havia d'anar a cavall i amb els ornaments posats, fet aquest de força mèrit si considerem la durada del pelegrinatge i els accidents del camí. A Can Cervera, es reunia amb la resta de feligresos, procedents d'altres punts de la muntanya, i començava la primera part del Rosari. En arribar a la font de les Nàiades —o potser de les Illes—, llegia la segona part i un cop renovat el vot a Sant Marçal i abans de retornar a casa, en llegia la tercera. A més de tota la càrrega històrica, aquesta diada tenia una altra connotació, ja que, segons sembla, era l'únic dia de l'any que es menjava carn de xai. És evident, que devia ser un dia alegre, una bona ocasió per a retrobar-se amb amics i veïns, però de retorn a casa, calia no distreure's durant la travessa dels esqueis de Bovilar, perquè un descuit podia significar precipitar-se al buit. Això prou que ho sap l'actual rector de Montseny, que encara guarda fresc el record d'aquell dia, ja fa una vintena d'anys, en què decidí baixar del matxo i fer el trajecte per la roca a peu. Només baixà de l'animal, que aquest, en fer unes poques passes, s'estimbà cingle avall i anà a esclafar-se molt a la vora del gorg de les Dones d'Aigua. Els feligresos no veieren amb bons ulls la decisió del rector de descavalcar, però ell salvà la vida. Els anys,

els segles, han passat i la tradició s'ha anat desfregant a poc a poc. Actualment, ja no se segueix més aquest camí. Tothom té vehicle propi. Ara la processó s'inicia a la Font Bona, a un centenar de metres de l'església de Sant Marçal! Ara, tant és, si plou.

El camí ral dels cingles de Bovilar era, a més, camí de creu, en haver estat utilitzat per a la conducció de difunts als enterraments. Els camins de creu o de sagraments esdevenien públics i ningú no els podia tallar ni modificar. Per això, l'actual propietari de les Vernedes, mas per l'era del qual passava el camí de Sant Marçal, va haver de regirar paperassa legislativa el dia que va demanar de desviar-lo. Avui, el camí ja no creua l'era, sinó que voreja la finca i retroba el primitiu traçat a l'entrada dels esqueis.

A Sant Marçal també s'hi podia pujar des d'Arbúcies. Calia confiar en un caminet que passava per les Nogueroles, el roc de l'Heura, l'era d'en Busquets i el faig del Queixal. Ara m'asseguren que s'ha esborrat totalment, que és impracticable. Fins i tot el faig del Queixal, no fa gaire encara visible des de la carretera, l'aterraren les fortes ventades de principis de 1988.

Abans que la carretera l'ensorrés, era molt tradicional el camí marçaler que conduïa a Santa Fe. Flanquejava a gran altura els caients llevantins de la muntanya de les Agudes. Encara que vagament, recordo haver-lo seguit de jovenet. Era un camí de bosc, entranyable, banyat de llum filtrada. L'última vegada que el vaig trepitjar fou a finals de febrer del 1980. Aleshores ja agonitzava mig enterrat sota l'ensulsiada produïda per l'obertura de l'actual carretera.

Santa Fe és, com ja he dit, l'altra meca montsenyenca. La seva posició, tan enlairada i allunyada de tot nucli rural i urbà, feia esbufegar de valent els camins que s'hi enfilaven. Era molt transitat el que procedia de Gualba. Encara ho és, de fet, però evidentment ja ha perdut bona part del volum de vida que arrossegava. El camí sortia de la plaça del poble —envoltada de grans plàtans— i es dirigia cap a la riera de Gualba, passant per Can Figuera, Can Viadró i Ca n'Illa. Llavors, deixant de costat l'antiga farga de l'Aram, s'enlairava per la solana fins atènyer la rònega masia de Can Sala, vora la qual s'obren les boques fosques i gegantines d'unes mines de marbre colossals, que s'endinsen mig miler de metres cap al cor de la muntanya. Can Sala, bastida sota les sinistres corredores de Mataporcs, ja sols ensenya algunes parets. Sortosament, la seva font, arrecerada a l'ombra d'un castanyer, encara raja com antany.

El camí, un cop deixava la casa, esdevenia corriol i prosseguia l'ascensió, encaixonat a la roca, fins a superar un immens graó natural de la vall, el caire del qual és anomenat Coll Sesfigueres. Des d'aquest punt, la fressa del feinejar

avisava de la presència propera del Polvorí, a on s'arribava de pla i pel costat de la font del Gorg Negre. Ocasionalment, més que fressa, allò que delatava el Polvorí eren les seves explosions accidentals, que devien fer saltar teules i maons pel damunt de les alzines. Qui sap si el pur cansament i el desànim feren abandonar aquella fàbrica de pòlvora! Ara no queda res més que un munt de restes reminescents. També s'ha assecat la font del Gorg Negre, que va éssent lentament devorada pels marfulls i els polístics.

Del peu del Polvorí arrenca el serrat de les Bruixes, petita cresta que s'aboca a la vall, oferint un dels espectacles més fascinants de tota l'ascensió: el Gorg Negre. Indret inquietant i malastruc, el Gorg Negre és encara punt obligat de parada, com ho devia ser en aquell temps. Les històries i llegendes que se'n conten referents a aquesta raconada són inacabables, però no m'hi entretindré pas perquè sinó fariem tard a Santa Fe.

Més enllà del Polvorí apareixien, agafades del bracet, les cases de la Fabriqueta i de Cal Ferrer. Avui es troben totes dues en vies de restauració gràcies a una empresa hidroelèctrica que les ha adquirides. Segons sembla, el petit embassament annex s'omplirà novament i la central tornarà a entrar en funcionament. S'explica una anècdota curiosa referida al ferrer que habitava antigament aquest fons de vall. Tenia per costum, cada dimecres, anar a mercat, a Sant Celoni. Tot i que aquesta vila queda lluny, coneixia una drecera que el conduïa fins a Ridaura, on agafava el cotxe de línia que el baixava al poble. Aquella drecera era en realitat un camí de guilla infernal, estret i dretíssim, d'un pendent irresistible. S'enlairava pel vessant de la vall fins a sortir-ne pel pas de Roca Plana, atrevit mirador, obert a l'esquei de les Cols, per on el caminó passava enllossat i reforçat amb paret seca. Tota aquella ruta, que mirada des del fons de la vall descoratjava el més pintat, el ferrer se la feia en un tres i no res, sense mostrar a penes el mínim símptoma de dispnea. Val a dir, que encara avui dia ningú no s'explica com s'ho feia per circular en moto per aquells rostos i timbes. Per als amants dels camins i en particular per a tots aquells que voldrien comprovar les dificultats del camí que he descrit, sàpiguen que encara existeix i que es manté en perfecte estat; es tracta d'un autèntic fòssil vivent, que evoca els millors temps de la vida d'aquests verals. Però tornem a Cal Ferrer i reprenguem la direcció de Santa Fe.

Força més amunt, el camí entrava sobtadament a la бага de Corbera, extensa castanyeda de límits precisos, que vista de lluny —des de la roca de la Serp, posem per cas— sembla més aviat un immens pedaç vegetal, un pedaç que potser tapa, aneu a saber!, un indiscret descosit de la vall.

Creuada la бага, on rajava la font del mateix nom, s'entrava en una magnífica roureda, que encara avui causa admiració, i a continuació, sempre

sobtadament, s'assolia el nivell inferior de la vasta fageda que engalana tota la vall de Santa Fe. Arribar a la fageda era arribar a Santa Fe; el paisatge esdevenia nou i sorprenent. L'entrada en aquest altre món es feia de forma nítida, a través d'un grau conegut per Coll Sosgargantes, nom d'un cert dramatisme i d'una vaga reminiscència èpica.

Aleshores, per terreny obert –ara inundat–, el camí dirigia les seves passes vers la capella de Santa Fe, que jeia enmig de la vall, envoltada de cims i solitud. Artur Osona (1879), que visità la zona durant els últims decennis del segle passat, ens ha deixat la seva impressió d'aquest llogarret: «En lo dit Santuari se venera la imatge de la Santa titular. Hostal bastant cómodo y no caret, se trova tot lo necessari pera reparar las forsas perdudas en la penosa ascensió, vi excelent, cambras espayosas y relativament bons llits amb matalassos; bona euga per bagatxe y montar á las cimas de las montanyas. Lo ermitá en Francisco, gran cassador, es molt prácticich per fer l'ascensió als turons. Lo vall es molt fresch y deliciós, hi ha grans boscos de faigs y abets, é innumerables fonts; entre aquestes son notables la de Fra Miquel i de la Teula, ahon naix lo riu de Breda».

Precisament, la font de la Teula era per on arribava a Santa Fe un altre camí històric, el que procedia de Riells. Antigament, en sortir d'aquest llogarret, calia baixar al molí de Marlet, al peu de la riera de Breda, i des d'allí començar a remuntar la divisòria esquerra de la vall fins a trobar els corrals d'en Perarnau. Actualment, existeix una pista que arrenca davant l'església de Sant Martí i que, després d'algunes llaçades, arriba també als susdits corrals. De llavors encà, el vell corriol s'ha anat perdent, així com dues fonts que es trobaven pel camí, la Font Pollosa i la dels Ases. Tanmateix, la pista ofereix un punt molt interessant: el revolt d'en Formiga. Des d'aquesta corba, hom gaudeix d'un primer pla sorprenent del massís de Morou. L'espectacle fet muntanya. Esqueis, penyes i canals dominen l'escena: el Pont de l'Àliga, l'Escala, la Canal Curta, la Canal Llarga, la Cornera, l'Esquei Blanc, el Portell del Bisbe... Noms gairebé mítics. Del mateix revolt d'en Formiga es desprèn un caminet que s'enfonsa en aquest paisatge. Primer passa a frec del que Osona anomena Gorg Negre, olla d'aigua situada tot just sota l'estilitzada penya de l'Aguda del Corral, i en arribar a Dues Rieres es trifurca, podent-se continuar cap a la Font Vermella, el Pont de l'Àliga o el Beier.

Un cop als corrals d'en Perarnau, el camí planejava momentàniament vers la veïna pairalia de Can Bernat. A continuació baixava a saltar la riera i per la vessant oposada de la vall s'enfilava de dret, entre castanyers, en cerca del citat mas del Beier. Llavors, pel llom del serradet, es dirigia cap a l'enlaira-da casa dels Vimeners, que s'albirava al lluny, dominant la vall. Però desfem

camí i tornem al Beier, perquè a prop hi ha Cal Sac, que no havíem vist, ja que queda arrecerada sota el camí. Deixeu-me dir-vos abans, però, que entre el Beier i Cal Sac existeix una estranya competència per veure quina de les dues masies apareix pitjor situada als mapes, o quina aconsegueix ni tan sols sortir-ne. El cert és que a cap mapa, excepte al de l'Alpina, no hi figuren totes dues juntes; sempre apareix una o l'altra, però mai juntes. És llastimosa aquesta manca d'aclariment, que afecta a una casa, Cal Sac, on hi han viscut personatges poc corrents.

En efecte, a Cal Sac visqué durant la segona meitat del segle passat el millor guia de Morou, segons el parer d'Osona (1899, p. 131). Segons aquest excursionista, calia «la indispensable companyia de l'amo de la casa per a verificar l'ascensió al Morou». Però encara és més extraordinari el cas d'en Pep Bagent, en Pepet, nat ben entrat el nostre segle, que visqué durant anys a Cal Sac. De jove quedà cec i va estar obligat a aprendre a caminar sol, amb l'ajut d'un bastó, per camins de muntanya. Lluny de quedar-se reclòs a casa, continuà treballant i desplaçant-se d'un lloc a un altre. Li agradava caminar; se'n anava sovint a Riells, a Arbúcies i fins i tot a Viladrau, sempre prenent com a guies inseparables el seu bastó i els seus records. Altres vegades, sortia de casa, tant se val si era de dia o de nit, i marxava cap a arreglar camins i corriols. En les tramades molt dretes, hi posava una cantera enmig del pas per tal de desviar l'aigua d'escorriments i d'evitar la formació de xaragalls. En Pepet... Tothom se'n fa creus. Com és possible? Ara ja no viu a Cal Sac; s'està a Fortuny de Dalt, a Riells. Encara se'l pot veure feinejant pels camps, amb moviments pausats i precisos.

L'arribada als Vimeners es feia pel serrat dels Llops, que malgrat el nom, és un dels revolts que descriu el camí sota la casa. D'allò que no hi ha dubte és que en altres èpoques, amb els llops vagant per les rodalies, l'estància als Vimeners devia ésser inquietant. I més si creiem en el dit popular, que afirma que hi vivia una bruixa veritable. En aquells dies llunyans, ocorregué un fet terrible que commocionà els habitants de la vall. La pobra àvia dels Vimeners jugà un paper protagonista en aquesta història. L'escenari fou el camí de Santa Fe, fet que aprofitarem per a prosseguir la nostra ruta vers aquella ermita. Tot començà un matí, a primera hora. Els primers raigs de sol començaven a pintar de groc els esqueis del serrat de l'Àngel. Mirats a contrallum, els cims de la Cornera i de Puig Burguès semblaven encesos. L'àvia s'havia dirigit al darrera de la casa i havia deixat anar els porcs. Solia engegar-los camí de Santa Fe. En arribar al sot de la Penya, s'entretingué creuant el rierol; aquells dies baixava abundós. La porcada se li avançà i desaparegué camí enllà. No havia transcorregut ni un instant, que de cop i volta començaren a sentir-se grunyis i gardenys d'excitació, barrejats amb fressa de furgades violentes.

—Els porcs! —degué exclamar l'àvia.

Avivà el pas. El camí l'anava dirigint vers la capçalera de la vall principal. En passar el revolt del Cirer, el brogit es féu més intens. Finalment, en arribar als Roqueters, albirà el ramat concentrat al voltant d'un objecte informe, que arrossegaven i feien rodolar a cops de morro. A mesura que la dona s'hi anava acostant, aquella cosa indescriptible anava prenent una forma concreta i coneguda per ella.

—Fora, fora, fugiu d'aquí! —cridava a les bèsties, agitant els braços.

Quan ja va ser-hi a sobre, descobrí el cos esguerrat d'una noia que jeia arrambada contra unes roques vora el camí. L'àvia reconegué de seguit aquell cos.

—És la xicota de Cal Trompo! —es deia a si mateixa mentre entornava els ulls amb el cap cot—. Pobreta beneitona, ha pagat car el costum que tenia de passejar-se pel bosc amb una cistella plena d'unces d'or.

Certament, hi havia evidències que aquella jove havia mort assassinada. Més enllà, rostos avall, vora el rierol, la cistella, buida i mig enfonsada a la fullaraca, acabava de confirmar-ho. Des d'aleshores, aquelles roques a la vora del camí són anomenades la Dóna Morta.

El camí encara continuava fins a les envistes de Cal Trompo, que deixava apartada a la dreta, i fregant la font de la Teula, ja coneguda de nosaltres, es dirigia de dret cap a la propera esglesiola de Santa Fe.

Com deia, ara ja recuperant el fil d'aquest escrit, l'orografia difícil de la serralada i la seva baixa densitat poblacional en altura condicionaren els camins que s'hi havien d'establir amb el pas del temps. A excepció de les planes —la Calma— i altres indrets favorables, el tipus de camí dominant era el corriol, d'ús restringit, però molt eficaç per a superar els accidents orogràfics i altres dificultats del terreny. Particularment característics eren— i encara ho són perquè molts perduren o s'utilitzen en l'actualitat— els viaranys que emprava el pastor per conduir el ramat des del mas, normalment situats a la base de la muntanya, fins a les pastures culminals. Eren viaranys, per a entendre'ns, que anaven per feina i s'enfilaven per la muntanya de dret. Un exemple és l'extenuant camí del Pujol de Muntanya (Viladrau) al Matagalls, que passa pel corral, les Terreres, la Goitadora i la Balma i que és en realitat una drecera d'un altre caminó prou escabros, el del sot de les Cordes i Rocs Cremats. Recordo ara un petit article que aparegué a «La Vanguardia» fa molts anys. Era una nota titulada «Rocs Cremats», i on a l'autor explicava que el dia que, portat per un amic, va fer el camí de Rocs Cremats, va arribar al Matagalls tan rigurosament baldat que mai més no tornà a trepitjar una muntanya.

Un altre camí d'aquestes característiques és el que puja de la serra de Navall i el corral d'en Rovira al turó de l'Home. Perquè us feu una idea, supera set-cents metres de desnivell en una distància horitzontal sensiblement inferior als dos quilòmetres. Per cert, el topònim «Navall» hi ha qui el descomposa etimològicament com «Anar Avall», és a dir, a Montseny, fet que suggereix la importància d'aquest camí, sobretot per als masos veïns.

La idea del camí col·lector, que permet els habitants d'un grup de masies disseminades dirigir-se a un únic lloc es posa de manifest en un camí ja desaparegut des de la construcció de la carretera de Coll Formic. Aquell viarany baixava rectiliniament des del veïnat de Montseny d'Amunt fins a la Tordera, a l'alçada de Can Fortià, i aleshores s'enlairava novament de dret fins a Can Cervera, des d'on saltava al poble de Montseny. Uns altres corriols, però, mostraven un veïnatge més estricte, vull dir, que comunicaven una masia amb una altra i prou. D'indrets, com Morou, verge de pistes forestals, ens han arribat exemples molt bonics: la xarxa de senderons que uneix les masies de Corbera, Fontdecorts, Pladesaba, Can Prat i Can Berenguer.

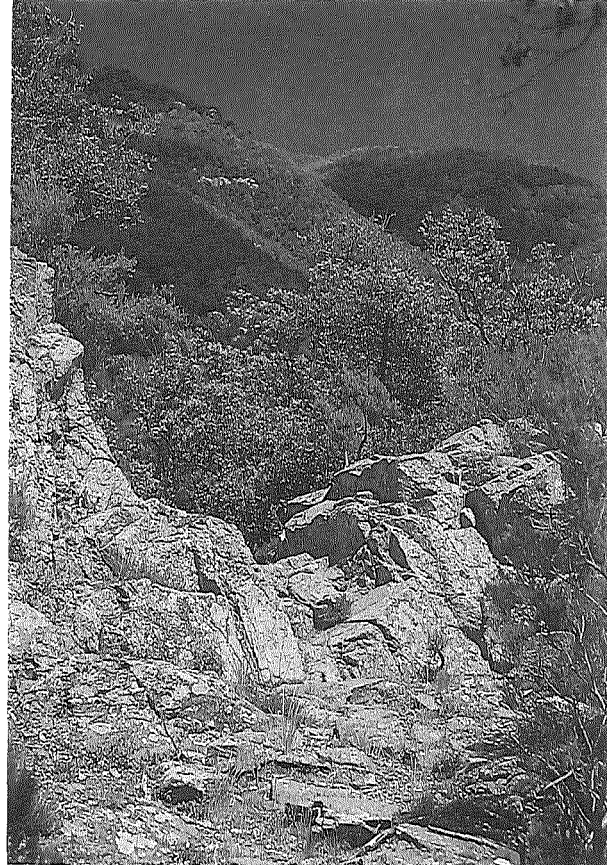
Però probablement, els corriols més significatius, reminiscències de tot un període històric ben concret, foren els camins carboners i els camins dels pous de glaç. Durant l'època del carbó vegetal, la muntanya era plena de carboneres fumejants. L'espectacle de contemplar el paisatge curull de tremoloses columnes de fum eixint del bosç era realment atractiu —almenys així m'ho van expressar persones que ho van viure. Les càrregues de carbó que s'extreien de les carboneres calia transportar-les amb matxos de bast. De places carboneres, n'hi havia en els llocs més inversemblants. Per aconseguir baixar el material per aquells indrets tan rostos, s'havien d'obrir camins apropiats, no massa drets, amb nombrosos revolts, per tal d'evitar possibles rellisques de l'animal. Si el camí vorejava una timba, calia vigilar que les sàrries no freguessin inesperadament algun sobresortint de la paret. En aquests casos, per a impedir que el matxo es desequilibrés i es precipités cingle avall, hom col·locava una pedra sota el ressalt a fi que la bèstia, en voler esquivar-la, es desplaçés prou com per evitar el contacte del bast amb la roca.

Desaparegut el carboneig, han perdurat fins als nostres dies moltes de les places carboneres d'antany i en els llocs favorables s'han conservat alguns dels camins que les enfilaven. Novament cal tornar a Morou per poder admirar dos dels camins carboners més corpredors del Montseny: el del sot de l'Escala i el de la Roureda Verda. El primer arrenca a Riells. Remunta el sot de les Llobateres i a continuació el mateix sot de l'Escala, tot deixant a un costat el Collet Xic i el coll de l'Escala. Aleshores, flanquejant per sobre de l'històrica font de l'Escala, creua el portell del Bisbe i arriba al pla de les

*Vell corriol carener que
menava a Fondrats.*

La font del Gorg Negre.

*Grau de Roca Escanyada, al camí
de Sant Bernat a les Illes.*

Bruixes, situat al caire de l'altiplà de Santa Fe. El segon, que cal agafar-lo des de Cal Sac, s'endinsa a la capçalera del sot dels Güers, sobrepassa la Roureda Verda i puja fins a les proximitats del coll de la Mosquera, on entronca amb un interessant caminet transversal que corona la muntanya. Ambdós corriols apareixen, en diversos segments, empedrats i protegits amb petits murs de paret seca, elements aquests que, com hem vist, són inusitats al Montseny.

Els viaranyes que permetien extreure dels cims de la muntanya el glaç i la neu que s'hi acumulaven en pous, construïts a tal efecte, ensenyaven característiques idèntiques a les dels camins carboners, car el tragi de les càrregues es feia també per mitjà de matxos de bast. Un cop a la plana, el gel, cobert de boll, era carregat en tartanes i enviat, nit i dia, als principals centres de consum.

De pous, n'hi havia escampats per tota la part alta de la serralada i la majoria d'ells han persistit fins avui dia. Però hi ha un sector de la muntanya que és particularment extraordinari pel nombre existent d'aquest tipus de construcció. Es tracta de l'escabrosa faixa situada al vessant occidental de la carena les Agudes-Turó del Catiu d'Or, immediatament per sota de la línia de cresta. Se n'hi poden comptar com a mínim una vintena, entre pous de glaç i pous de neu. I tots concentrats en una extensió aproximada de 0,3 km²! Tot aquest rosari de pous es poden enfilar encara avui pel malastruc camí de Roques de Glaç, que ha esdevingut notori per la seva perillositat a l'hivern. Si l'aigua i la humitat de les roques del camí es glaçava, podeu comptar la delicada empresa que significava transitar per aquells verals, sobretot a l'hora de creuar l'ampla i rocosa capçalera del Sot Mal, topònim que ja ho diu tot! El camí de Roques de Glaç naixia als corrals d'en Deumal i, després de vorejar els pous d'en Cervera, creuava l'aresta de la Gronxadora i s'endinsava a l'esmentada obaga de les Agudes, que travessava en diagonal tot dirigint-se al coll de les Agudes.

Amb el pas dels anys, totes aquelles activitats humanes que havia generat la muntanya han anat desapareixent ineluctablement. Al mateix temps, s'ha produït una davallada sensible de la presència de l'home a la serralada. Tot plegat s'ha traduït en un abandó generalitzat dels camins històrics, un abandó que tan sols els caçadors, els pastors i els excursionistes han pogut evitar que fos irreversible.

El moviment excursionista començà a prendre cos durant els últims decennis del segle passat. D'aleshores encà, l'interès per la nostra muntanya ha anat creixent contínuament. El trepig del massís, en cerca de nous horitzons, no ha defallit mai. Potser hagi començat a minvar atesa la tirada que hi ha actual-

ment vers les grans i arriscades empreses. Podríem dir que l'excursionista ha pres el relleu dels carboners i bosquerols i ha fet seus molts dels vells camins; els ha popularitzat portes enfora. Corriols, com el de Passavets, de pendent fortíssim, obert per a l'extracció de fusta d'abet, és avui dia resseguit pels excursionistes que pugen al turó de l'Home. El vell senderó de Roques de Glac ara tan sols duu a les Agudes...

Paral·lelament a l'excursionisme lliure, les marxes, rallies i aplecs han donat una nova dimensió a la muntanya. I no oblidem el turisme. Potser sí que, com diu el poeta, el Montseny no és fenomen, no té secrets; és assolible per tots quatre costats.

I darrera l'ús ha vingut l'abús. L'excursionista romàntic ha començat a cedir el pas a un pseudo-excursionisme violent, agressiu, mesell. La muntanya s'omple de deixalles, senyals de pintura de tots colors, masies saquejades i cremades. L'home urbà, prepotent, envaeix el medi rural i s'enfronta al pagès.

Un dels darrers representants d'aquell excursionisme romàntic és en Delmir de Caralt, fundador de l'hotel i l'ermita de Sant Bernat de Montseny. Poques persones han demostrat pel Montseny un respecte i un apassionament tan intens i sincer. A la seva finca del Cot, que va adquirir a principis de 1948, no hi va permetre mai que es realitzés cap estassada, excepte lleugeres aclarides. Estava enamorat de la coma de Coll Pregon, on hi creix una fageda densa i harmoniosa. Mantenia les fonts arranjades; la font d'en Vila, la font Budellera, la font dels Verns, la font de les Pedregueres... Però sobretot, arreglava els camins. Corriols fressadíssims, que s'enfilaven a la Creu, per Camp Sesagullles, pel Collell, pel pla de la Roureda. I el que és encara més meritori: manà instal·lar, per tota la seva propietat, una cinquantena de rètols de fusta amb lletres gravades, rètols encantadors, senzillíssims, d'una sensibilitat boscana. Fèia goig caminar per la seva muntanya i deixar-se emportar per aquells indicadors i corriols. En Delmir, satisfet de l'obra, li agradava d'acompanyar els amics i clients de l'hotel pels seus camins. Els duia als seus racons predilectes, bons miradors del país: el Roc Blanc, Coll Sarriera...

Malauradament, després de molts anys, en Delmir hagué de vendre la finca. La incúria i l'abandó hi senyorejaren ràpidament. Des d'aleshores, les fonts s'han anat assecant a poc a poc —la Font Budellera ha desaparegut—, molts camins han sucumbit sota la bardissa —el de la costa de la Font de Maians, el de la Jaca Canyalís—, els rètols van essent aterrats i molts cremats. Ja no hi ha ningú que en tingui cura.

BIBLIOGRAFIA

- AMICS DEL MONTSENY (1988), *Monografies del Montseny/3*. Edicions CEDEL, Viladrau.
- CENTRE D'ESTUDIS I DOCUMENTACIÓ DEL BAIX MONTSENY (1988), *Miquel Grivé i Massó*, Ajuntament de Sant Celoni, Sant Celoni.
- GALLARDO, A. (1938), *Del Mogent al pla de la Calma*. C.E.C. Barcelona.
- LÓPEZ, J. (en premsa), *El Montseny. Guia turística i excursionista* (tres volums). Ed. Montblanc-Martí, Barcelona.
- LLOBET, S. (1947), *El medio y la vida en el Montseny*. CSIC. Barcelona.
- OSONA, A. (1879), *Excursió al Montseny per un propietari de la vila de Breda*. Impremta Barcelonesa. Barcelona.
- OSONA, A. (1899), *Guia itinerària de la regió del Montseny i les Guillerries*. Estampa de F. Altés y Alabart. Barcelona.
- PARDO, J. (1951), *La Garriga. Geografia i topografia mèdica*. Ed. Alpina, Granollers.
- RIU, M. (1985), *Els camins medievals i els ponts de Vallonga i de les cases de Posada*. Cardener, 2, pp. 65-87.
- SERRA, R. i SANTANDREU, M. D. (1984), *Dels camins romans a les carreteres asfaltades*. L'Eros, 9, pp. 13-22.